

Achtergronden van d'66

Het eerste decennium als “Vierde Stroming”

Door Pieter Fokkink¹

D'66 is ontstaan vanuit de gedachte dat – met voorbijgaan van de bestaande politieke stromingen confessionalisme, liberalisme en socialisme – radicale democratisering noodzakelijk was, waarbij de kiezer bepaald welk beleid er gevoerd moet worden, wie het beleid gaat uitvoeren en hoe het gecontroleerd moet worden en dat dat beleid gebaseerd moet zijn op rationele deskundigheid gericht op werkbare oplossingen zonder ideologische vooringenomenheid.

Inleiding

Tijdens een van de vele discussies over de Politieke vernieuwing werd eind januari 1966 in Hotel Polen te Amsterdam een bijeenkomst gehouden waarbij ik in gesprek kwam met het VVD-gemeenteraadslid Hans Gruijters over zijn ideeën tot het op gang brengen van een beweging tot democratisering van het politieke bestel. Uiteindelijk leidde het tot het Appèl van d'66, waar ik mij op 16 september 1966 bij aansloot. Hans Gruijters wilde geen liberale beweging, omdat het liberalisme bij de VVD in conservatief vaarwater terecht was gekomen. De verdere geschiedenis van 30 april en 15 september is bekend. Hans Gruijters was niet bekend met de artikelen van Jan Glastra van Loon in het Juristenblad, althans hij bracht het niet ter sprake en betrok Glastra van Loon ook niet in de verdere aanloop naar het Appèl.

De kern volgens Gruijters moest zijn: democratie en zeggenschap van de burger. Van meet af aan was de radicaaldemocratische² gedachte leidend in de ontwikkeling en vormde de basis voor het Appèl. Uit gesprekken met veel betrokkenen bleek dat Hans in het proces naar 15 september de dominante ideeëndrager was.

Gruijters ergerde zich aan het feit dat het mogelijk was dat op basis van dezelfde verkiezingsuitslag [1963] twee kabinetten konden worden gevormd, Marijnen met de VVD en Cals met de PvdA, zonder substantiële wijziging van beleid.

Hoe kunnen twee ogenschijnlijk verschillende kabinetten op eenzelfde verkiezingsuitslag worden geformeerd? Over de centripetale werking van de Evenredige Vertegenwoordiging met een confessionele meerderheid in het parlement [vanaf 1917] en afgedwongen coalitiemonisme

Bij de grondwetswijziging van 1917 was de evenredige vertegenwoordiging ingevoerd en mede als gevolg van het daarop volgend vrouwenkiesrecht, kregen de confessionele partijen

¹ Pieter Fokkink [1939] studeerde na lyceum^β [1956] politieke en sociale filosofie, economie, geschiedenis en rechten, was Officier van de Militaire Administratie, werkte bij een Registeraccountantsmaatschap en was ruim tien jaar werkzaam als consultant, vervolgens wetenschappelijk hoofdmedewerker en docent in de Economische Faculteit te Rotterdam en daarna bij Wijsbegeerte en Geschiedenis in Twente. Was ruim 20 jaar actief in het Bestuursrecht. Is bij d66 vanaf het vroegste uur!

Deze lezingen over de Achtergronden van d'66 dienden als tekst bij het cursusboek voor nieuwe leden over de Geschiedenis en Achtergronden van d'66 en zijn gebaseerd op de algemene geschiedenis, het Appèl uit 1966, de Leidse Congresrede van Hans van Mierlo uit 1968 en een serie gesprekken die ik had met Hans van Mierlo direct na zijn aftreden als fractievoorzitter. Het Opleidingscentrum onder leiding van Patoir, later Arthie Schimmel, organiseerde de cursussen; mijn collega Sol Schuijjer, documentalist en ondertekenaar van Het Appèl is een grote steun geweest in de voorbereiding van deze studie. Zelf ben ik een soort Chroniqueur die er bij was, er naar luisterde, met velen gesprekken voerde en uiteindelijk alles opschreef. Na het vertrek van Hans van Mierlo uit de Tweede Kamer, hebben we uren met elkaar gesproken. Het resultaat is uiteindelijk mijn verantwoordelijkheid.

² “Radicaal” in de betekenis “tot in de wortel”. “Democratisch” als volkszeggenschap.

een permanente parlementaire meerderheid. De evenredige vertegenwoordiging [in het vervolg EV] doorbrak de relatie tussen kiezer en gekozene, creëerde de politieke groepering als onoverkoombare intermediair, waardoor de volksvertegenwoordiging primair een partijvertegenwoordiging werd met de onvermijdbare fragmentering van het politieke stelsel, maakte de gekozenen volledig afhankelijk van de partij en negeerde de grondwettelijke eis van “beslissen zonder last of ruggenspraak”, want er werd beslist met last van de partij en met ruggenspraak van de gevormde coalitie of fractie, waardoor er geen verantwoordelijkheid meer werd afgelegd over de genomen beslissingen en de verkiezingen vooral gingen over de inzet van de politieke groepering bij de eerstkomende regeringsvorming.

In de loop van de tijd werden de politieke groeperingen steeds minder representatief voor de veronderstelde achterban. Kabinetsformaties gingen vooral om de acceptatie van de kandidaten van de deelnemende partijen en het verdelen van de Ministeries en daarmee controle over de publieke benoemingen die onder dat ministerie ressorteerde en soms duurde zo'n formatie behoorlijk lang. Politieke partijen waren vooral uitzendbureaus voor politiek benoemde functies en wanneer een uitzendbureau niet voldoende kansen bood, bijv., door electoraal verlies, dan koos men een ander uitzendbureau.

De politieke elites mobiliseerden hun achterbannen om in massale toogdagen de machtsbelangen van die elites te ondersteunen. De evenredige vertegenwoordiging zou Nederland in de greep van het Verzuilingspopulisme brengen³. De confessionele partijen streefden er naar alle maatschappelijke belangen in hun partij te verenigen, dus werkgevers, werknemers, agrariërs, middenstanders, kunstenaars etc., allen op religieuze grondslag. De compromiswerking van al die belangen binnen de confessionele partijen brachten een soort “midden politiek” tot stand. Wanneer liberalen of socialisten mee wilden regeren dan moesten ze “naar het midden buigen”.

In 1963 bereikte deze centripetale werking het hoogtepunt toen de KVP'er de Kort als kabinetsformateur vaststelde dat er tussen de vijf belangrijkste partijen, ARP, CHU, KVP, PvdA en VVD geen programmatische verschillen meer waren en in principe dus een vijfpartijen coalitie kon worden gevormd als voortzetting van de evenredige vertegenwoordiging naar een evenredige machtsdeling.

Dit stuitte op verzet van de voormalige voorzitter van de vrijzinnig-democratische bond P.J. Oud, die zijn VDB via een korte stop in de PvdA tot de VVD had omgevormd. Oud huldigde twee dogma's [a] er moet altijd parlementaire oppositie zijn [wat lastig is als je het allemaal met elkaar eens bent], en [b] samenwerking met de socialisten was uitgesloten, omdat de confessionele meerderheid moest bepalen of ze over rechts met liberalen of over links met socialisten wilden regeren [echter behalve op het punt van de sluitende begroting en beheersing van de staatsschuld – PvdA vóór – VVD tegen -, bestonden er geen “linkse” of “rechtse” partijen meer, wel politici en politieke analisten, commentatoren en journalisten]. Het electoraat sprak niet voor niets van “een pot nat”, maar bleef confessioneel of op basis van klassenbelang liberaal of socialistisch “stemmen”, omdat er niets te “kiezen” viel. Het conservatieve “midden” regeerde. Een direct gevolg kwam aan de oppervlakte: wanneer en geen politieke profilering mogelijk was, werd de strijd persoonlijk, bijvoorbeeld Oud mocht de drammerige socialisten niet, of Romme en de Quay sloten de wilde jongeren zoals Veldkamp en Cals uit en kwamen met de kleurloze Marijnen als premier.

³ *Populisme in de meest klassieke zin van mobiliseren van “het volk” achter de machtsbelangen van een elite, hetgeen succesvol is wanneer het volk wordt overtuigd dat hun machtsbelang ook het belang van het volk is. Als regel worden dan één van de drie heterogeniteitsfactoren, etniciteit, religie of taal, daarvoor gebruikt. Nationalisme en Eigen-Volk-eerst zijn voorbeelden van etniciteit. De Verzuiling was gebaseerd op religie. Na het herstel van de Bisschoppelijke Hiërarchie streefde de katholieke elite naar emancipatie, ontvoogding uit de Protestantse dominant, waardoor katholieken gelijke kans hadden op benoeming in Publieke functies, dan wel publieke benoemingen in niet-publieke functies. Voor gereformeerden was er het streven om behoud van de Protestantse identiteit “in eigen Kring”, gebaseerd op een klassieke 16^e eeuwse Calvinistische theorie over “soevereiniteit in eigen kring”, waarbij ‘de staat’ zich niet met Kerk, Gezin, School, Vereniging, etc. mocht bemoeien. Verwant daaraan was de liberale theorie over Staatsonthouding. Vormen van taalpopulisme tref je aan o.a. In België, Quebec, etc.*

Je zou kunnen zeggen dat in 1963 de grote consensus over de sociaalliberale grondslag van de Verzorgingsstaat [geheel in overeenstemming met de rest van vooral West-Europa, waar dit The Welfare State werd genoemd]: **collectieve verantwoordelijk voor individuele welvaart en welzijn binnen een democratische rechtsstaat** was bereikt. Deze consensus was paternalistisch-autoritair [de overheid bepaalde welk welzijn aan de orde was en welke welvaartsvoorzieningen daartoe nodig waren] en ondemocratisch [Hans van Mierlo zou dit "wij zorgen voor u, maar zonder u" noemen als aanzet tot de democratiseringsambities van d'66]. Onderstaande maatschappelijke veranderingen lichten dat toe.

Grote onvrede over het politieke stelsel

Bij alle wetenschappelijke bureaus van de politieke partijen werd in de eerste helft van de jaren 60 de studie van het politieke stelsel ter hand genomen en op 15 september 1966 mondde dat uit in een groot congres in het gebouw van de Tweede kamer. Waarvan hier een samenvatting, vooral omdat het inzicht biedt in de impasse die tot nu toe de oplossingen blokkeren.

Bestaande onrust breed gedragen

Op dezelfde 15e september van de lancering van het Appèl werd in Den Haag een partijpolitieke studiedag gehouden over het kiesstelsel. Prof. mr. J.F. Glastra van Loon en Prof. mr. L.G.A. Schlichting leidden de discussies in. Glastra, geheel in de lijn van zijn eerdere publicatie in het Juristenblad van 1964, pleitte voor de rechtstreekse verkiezing van een formerende minister-president; hij ontkende dat een meerderheidskiesstelsel of districtenstelsel in Nederland tot een tweepartijstelsel zou leiden. Daartegenover pleitte Schlichting juist voor een ander kiesstelsel om door verkiezingen tot meerderheidsbeslissingen te komen, en om een echte (los van toekomstige samenwerkingsbeperkingen) parlementaire oppositie te scheppen; hij zag geen verbetering in de gekozen premier, omdat die geen garantie van voldoende parlementaire steun zou hebben.

Van de verschillende politieke bureaus was de socialistische Wiardi-Beckmanstichting, de Glastra-lijn volgend, van mening dat de partijleider van de grootste partij automatisch formateur en minister-president moest worden, dat de ministers tevens parlementslid moesten blijven, dat het aantal regeringsfracties beperkt moest worden, ter wille van de oppositie (géén nationale, brede-basis kabinetten), en dat conflicten tussen regering en parlement alleen door verkiezingen konden worden opgelost.

De liberale Teldersstichting bepleitte openbaarheid van bestuur en de plicht van meer voorlichting over het staatsbestuur, zolang de wettelijke opkomstplicht voor de kiezer geldt.

De Antirevolutionaire Kuypersstichting zag niets in politieke partijvorming op andere basis dan verschil in levensbeschouwing of eventueel ander vergelijkbaar beginsel [antithese > de tegenstelling tussen christelijke en seculiere partijen].

Het centrum voor RK-Staatkundige vorming betwijfelde of er een echte keuze zou bestaan in een twee-programma's systeem, zoals bij een meerderheidskiesstelsel, en voelde niets voor "een gekozen koning naast de erfelijke koning", daarbij doelend op de gekozen premier.

Tenslotte kwam van de Christelijk-Historische Savornin Lohmanstichting verzet tegen iedere fundamentele wijziging van het kiesstelsel, dat wèl verbeterd kan worden door meer politieke voorlichting en Schlichtings' ideeën omtrent lijstverbinding en voorkeursvolgorde-stemmen op meerdere lijsten.

Stellingen van prof. mr. J. F. Glastra van Loon.

1. Drie kwesties moeten met betrekking tot ons regerings- en kiesstelsel worden onderscheiden:

(a) of zij functioneren in overeenstemming met de voor hen geldende (geschreven of ongeschreven) regels;

(b) of zij geloofwaardig zijn in de ogen van de kiezers;

(c) of zij actieve participatie van de kiezers bevorderen dan wel belemmeren.

2. Bij de discussie over deze drie vragen moet rekening worden gehouden met structuur en klimaat van andere sociale instellingen in ons land, als politieke partijen, vakverenigingen,

beroepsorganisaties, onderwijsinstellingen enz. en met algemene sociale structuurveranderingen.

3. De Nederlandse maatschappelijke instellingen worden over het algemeen gekenmerkt door een vrij sterke mate van paternalisme, dat actieve participatie van de betrokkenen bij bestuur en besluitvorming tegenwerkt.

4. Ons land maakt diep ingrijpende structuurveranderingen door, zoals met name wijzigingen in de samenstelling van de beroepsbevolking (met relatief sterke groei, van de "tertiaire sector") en daarmee corresponderende verschuivingen in de belangengroeperingen (zie bijv. het ontstaan van categorale bonden). Als gevolg hiervan ontvallen aan bestaande historisch gegroeide organisatorische kaders vele van de functies met het oog waarop zij zijn gevormd. Ook het (politieke en staatsrechtelijke) denken over onze instellingen blijft bij deze ontwikkeling achter.

5. Ons regeringsstelsel schiet in alle drie onder 1. genoemde opzichten tekort. Voor wat het functioneren betreft geldt dit met name ten aanzien van de politieke verantwoordelijkheid der ministers.

6. Ons kiesstelsel belemmert actieve participatie van de kiezers bij de politieke besluitvorming en boet hierdoor steeds meer aan geloofwaardigheid in.

7. Het is niet zozeer een gevolg van het stelsel op zichzelf genomen. Maar veeleer van het feit dat

(a) de bestaande politieke partijen hun betekenis als voorvechters voor de emancipatie van bepaalde bevolkingsgroepen hebben verloren en de bestaande partijconstellatie daardoor niet meer aansluit bij de politieke realiteit;

(b) ons regeringsstelsel en ons kiesstelsel in combinatie met elkaar, vrijwel iedere reële invloed aan de kiezers op de regeringsformatie en het regeringsbeleid onthouden.

8. Het is onwaarschijnlijk, dat invoering van een meerderheidsdistrictenkiesstelsel of van een mengvorm daarvan met het evenredigheidstelsel, tot verbetering zou leiden in een van de drie onder 1 genoemde opzichten, wel om de volgende redenen

(a) de groeiende urbanisatie, mobiliteit, scheiding van werk-, woonplaats en recreatieplaats die het gevolg zijn van de toenemende industrialisatie en stijgende welvaart, maken dat geografische eenheden in steeds mindere mate grondslag kunnen zijn voor het creëren van banden tussen kiezer en gekozenen;

(b) er is geen historische aanwijzing dat meerderheidsdistrictenstelsels (van welke aard overigens ook) leiden tot vorming van een tweepartijstelsel, of tot iets dat door coalitievorming vóór de verkiezingen analoog daaraan functioneert;

(c) meerderheidsstelsels (en mengvormen) missen, mede in verband met het onder (a) van dit punt genoemde verhouding tot ons huidige kiesstelsel geloofwaardigheid.

9. Directe verkiezing van de regeringsformateur en minister-president (in combinatie met enkele andere veranderingen van ons regeringsstelsel) zou tot verbetering kunnen leiden in alle drie onder 1, genoemde opzichten.

10. In het algemeen dient in ons land belanghebbenden meer invloed te worden gegeven op de samenstelling en het beleid van bestuurslichamen (dit geldt zowel voor de publieke als voor de particuliere sector). Bijvoorbeeld zouden burgemeesters van grote gemeenten dienen te worden aangewezen door directe verkiezingen.

11. Geen enkele maatregel of hervorming van institutionele aard kan op zichzelf voldoende zijn om de noodzakelijke verhoging van de actieve participatie der burgers in de politieke besluitvorming te bewerkstelligen.

12. Bij de beoordeling van zodanige maatregelen en hervormingen moet rekening worden gehouden met hun "multiplier effect".

Stellingen van prof. mr. L. G. A. Schlichting.

1. Naarmate regering en politiek meer vakwerk worden, is actieve participatie van de burgers een zaak van meer zorg.

2. Actieve participatie van de kiezers is waarschijnlijk voor een belangrijk deel evenredig aan

(a) de duidelijkheid (voor hen), van de alternatieven en

(b) hun verwachting dat stembus daarin effectief beslist.

3. Evenredige verdeling is het tegendeel van beslissende keuze.

4. Meerderheidsbeslissing is niet rechtvaardiger of onrechtvaardiger dan evenredige verdeling.

5. Stemplicht (opkomstplicht) neutraliseert de nuttige dynamische factor van variabele participatie.

6. Evenredige vertegenwoordiging is ten aanzien van het regeringsbeleid een vorm van getrapte verkiezingen.

Belangrijkste punten uit de kranten over deze discussie:

Leeuwarder Courant

Prof. Glastra van Loon op studiedag: Partijenconstellatie sluit niet aan bij politieke realiteit "Ons kiesstelsel belemmert de actieve deelname van de kiezers bij de politieke besluitvorming en boet hierdoor steeds meer aan geloofwaardigheid in. Dit is niet zozeer een gevolg van het stelsel op zich, maar veeleer van het feit dat de bestaande politieke partijen hun betekenis als voorvechters voor de emancipatie van bepaalde bevolkingsgroepen hebben verloren".

Dit stelde gistermorgen prof. J. F. Glastra van Loon in een preadvies tijdens een studiedag van de wetenschappelijke bureaus van de vijf grote politieke partijen in ons land. Hij zei voorts dat de bestaande partijenconstellatie, nu zij haar betekenis voor een groot deel heeft verloren, niet meer aansluit bij de politieke realiteit. In combinatie met elkaar, onthouden regerings- en kiesstelsel vrijwel iedere reële invloed aan de kiezers op de regeringsformatie en het regeringsbesluit.

Een actieve deelneming van de kiezers zou volgens prof. Glastra van Loon kunnen worden bevorderd door directe verkiezing van de regeringsformateur en minister-president. Ook het aanwijzen van burgemeesters van de grote gemeenten door directe verkiezingen zou de kiezers meer invloed geven op de samenstelling en het beleid van bestuurslichamen.

Prof. mr. L. G. A. Schlichting uit Nijmegen, stelde in zijn preadvies dat het politieke onbehagen het gevaar met zich mee zou kunnen brengen van het ontstaan van een "staatsverachting", waaronder hij verstond het verliezen van respect en ontzag voor de overheid. Op dit ogenblik vindt dat onbehagen nog zijn uitweg in de politieke partijen.

Districtenstelsel

De Nijmeegse hoogleraar pleitte voor invoering van een meerderheidsstelsel (districtenstelsel). Op deze wijze zou naar zijn mening de besluitvorming dichter bij de kiezers worden gebracht. Groot belang hechtte prof. Schlichting aan het bestaan van een volwaardige oppositie. Indien terugkeer naar een meerderheidsstelsel niet mogelijk zou zijn, omdat politieke partijen daarvan verlies verwachten, zou de vrijheid moeten worden geschapen om de lijsten van verschillende partijen te verbinden. Dit wordt thans door ons kiesstelsel verboden. Verder was prof. Schlichting voorstander van het schrappen van de opkomstplicht bij de verkiezingen.

Namens de vijf wetenschappelijke bureaus werden korte co-referaten gehouden.

Drs. A. M. de Boo (CH) van de Lohmannstichting, voelde niets voor het overstappen van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging naar het meerderheidsstelsel. Daardoor zou naar zijn mening het "partijen-patroon" in ons land veranderen en men mag daartoe niet overgaan zonder voorbij te gaan aan de vraag of dit rechtmatig is.

Mej. mr. A. Kappeyne van de Coppello (VVD) van de Prof. Teldersstichting, betoogde, dat toen het algemeen kiesrecht was bereikt, de politieke partijen de kiezers "in de kou" hebben laten staan. De partijen hebben het daarna niet meer nodig gevonden de kiezers over de besluitvorming in te lichten. Van groot belang vond mej. Kappeyne het, dat wordt nagegaan hoe de bestuursdaden tot stand komen. De politieke partijen moeten er volgens mej. Kappeyne eerlijk vooruit komen, dat in een democratie alleen een beleid mogelijk is door compromissen.

Mr. H. Th. J. F. van Maarsseveen (KVP) van het Centrum voor Staatkundige Vorming, verklaarde dat er in het huidige stelsel wel degelijk van een kiezersinvloed sprake is. De PSP had volgens hem invloed gehad op de brief van het PvdA-bestuur inzake Vietnam en de

Boerenpartij heeft tot invloed gehad, dat het enthousiasme voor de PBO is verminderd. "Dit is een kiezersinvloed, die ik niet laag kan aanslaan", aldus de heer Van Maarsseveen.

Mr. J. H. Prins (AR) van de dr. Abraham Kuypersstichting, was van oordeel dat de pre-adviseurs te weinig aandacht hadden geschonken aan de materiële inhoud van de democratie. De vraag hoe het staat met de democratische gezindheid van de burgers was voor mr. Prins belangrijker. Hij zag hier een taak voor de politieke partijen.

Drs. Ed. van Thijn (PvdA) van de dr. Wiardi Beekmanstichting, vond vooral de vraag belangrijk hoe verloopt in de democratie het besluitvormingsproces. Drs. Van Thijn onderscheidde een "pendule-democratie", een "waaier-democratie" en een "tang-democratie". Naar zijn mening bevinden we ons in Nederland in een "waaier-democratie", maar een vertrouwenscrisis kan leiden tot de tang-democratie, waarbij niet alleen de zittende machthebbers worden vervangen, maar ook van systeem wordt veranderd.

NB De drie [inhoudsloze?] varianten van "democratie" sprak niemand aan.

De Friese Koerier

Studiedag in Tweede Kamer. Grote 5 spraken over malaise in de politiek

De politieke malaise, het gebrek aan belangstelling voor en het onbehagen over de politiek, vormde de achtergrond van de discussies over het onderwerp "Overheid, kiezer en gekozenen" op de donderdag in het gebouw van de Tweede Kamer gehouden studiedag, die was georganiseerd door de wetenschappelijke bureaus van de vijf grootste politieke partijen.

Dr. I.N.Th. Diepenhorst, de voorzitter van de Ch-Jhr. A. F. de Savornin Lohmannstichting, was het niet eens met degenen, die het contact tussen de Nederlandse staatsburger en de politiek willen herstellen door het scheppen van scherpere Politieke tegenstellingen. "De Lohmannstichting is dankbaar, dat de belangrijke controversiële punten zijn opgelost", zei hij. Het op kunstmatige scheppen van tegenstellingen om de politieke belangstelling te vergroten, zou volgens hem een middel zijn dat het doel voorbij schiet.

"Staatsverachting"

Prof. mr. L. G. A. Schlichting uit Nijmegen - een van de twee pre-adviseurs, geloofde dat het politieke onbehagen het gevaar met zich mee zou kunnen brengen van het ontstaan van een "staatsverachting", waaronder hij verstond het verliezen van respect en ontzag voor de Overheid. Op dit ogenblik vindt dat onbehagen nog zijn uitweg in de politieke partijen. De Nijmeegse hoogleraar pleitte voor invoering van een meerderheidsstelsel (districtenstelsel). Op deze wijze zou naar zijn mening de besluitvorming dichter bij de kiezers worden gebracht. Groot belang hechtte prof. Schlichting aan het bestaan van een volwaardige oppositie. Indien terugkeer naar een meerderheidsstelsel niet mogelijk zou zijn, omdat politieke partijen daarvan verlies verwachten, zou de vrijheid moeten worden geschapen om de lijsten van verschillende partijen te verbinden. Dit wordt thans door ons kiesstelsel verboden. Verder was prof. Schlichting voorstander van het schrappen van de opkomstplicht bij de verkiezingen.

Directe verkiezing

De tweede pre-adviseur, prof. mr. J. F. Glastra van Loon uit Leiden, was de mening toegedaan, dat ons kiesstelsel de actieve deelneming van de kiezers bij de politieke besluitvorming belemmert. De oorzaak van de huidige situatie moet echter niet gezien worden in het systeem van evenredige vertegenwoordiging, dat wij kennen. Naar zijn mening moet de oorzaak vooral gezocht worden in het feit dat de politieke structuur niet meer aansluit bij de maatschappelijke structuur. Het meerderheidsstelsel geeft niet de oplossing. Ook is het onjuist te zeggen, dat het meerderheidsstelsel leidt tot het ontstaan van twee politieke partijen. In de Ver. Staten werkt het meerderheidsstelsel alleen bij de verkiezing van de president. Maar daarna vallen de partijen zelf uiteen in allerlei belangen en geografische groeperingen. Het meerderheidsstelsel dateert uit de tijd toen er nog geen algemeen kiesrecht bestond. Thans worden we langzamerhand losgeweekt uit de sociale eenheden en daardoor heeft het meerderheidsstelsel de maatschappelijke basis verloren. Een actieve deelneming van de kiezers zou volgens prof. Glastra van Loon kunnen worden bevorderd door directe verkiezing van de regeringsformateur en minister-president. Ook het aanwijzen van burgemeesters van de grote gemeenten door directe verkiezingen zou de kiezers meer invloed geven op de samenstelling en het beleid van bestuurslichamen.

Aan het slot van de studiebijeenkomst verklaarde prof. Glastra van Loon echter ruitelijk, dat hij door het betoog ten gunste van het meerderheidsstelsel aan het twijfelen was gebracht. Hij vroeg zich af of de directe verkiezing van een minister-president gekoppeld aan Kamerverkiezingen volgens het meerderheidsstelsel wellicht niet de beste oplossing zou zijn. Deze uitspraak is niet zonder politieke betekenis, want de splinternieuwe politieke groepering, D'66, wil juist deze combinatie aan de Nederlandse kiezers voorleggen.

Tot zover de discussies tussen de wetenschappelijke bureaus op dezelfde dag dat het Appèl werd gelanceerd

Iedereen was zich bewust dat er wat moest veranderen, maar zoals gebruikelijk verschilden men diametraal in welke richting en met welke inhoud die veranderingen moesten gaan, dus veranderde er niets [het “glas en plas” syndroom]. Het politieke stelsel van EV is zo vastgemetseld in een onveranderbaar belangensysteem, dat slechts enorme druk van buitenaf tot wijziging in staat is en die is er voorlopig niet.

De grote maatschappelijke veranderingen in de jaren 60

D'66 is niet plotseling uit de lucht komen vallen [Hans Gruijters: “er zij d'66” en toen was d'66 er; dat niet dus], maar in alle opzichten een product van z'n tijd:

- de jaren 60 van de 20^e eeuw met een vrijwel permanente discussie over het politieke stelsel, zoals voorgaand gemeld;
- de discussies over “The End of Ideology”, in 1960 door Daniel Bell gepubliceerd, waarin hij aangeeft dat de Politieke Ideeën in relatie tot het 19^e eeuwse Industriële Kapitalisme zijn uitgeput en overleefd en dat er nieuwe concepten, mogelijk combinaties van de oude ideeën op gebied van cultuur, economie en politiek noodzakelijk zijn; voor de toekomst is een nieuw perspectief nodig gebaseerd op de majeure maatschappelijke veranderingen;
- de overgang van de Industriële via Postindustriële naar de Kennis- en Informatiemaatschappij, maar dan vooral gestuurd door ICT en Informatica als primaire productie-instrumenten;
- de verwetenschappelijkte politiek, waarin de overheid, bijv. via het CPB en andere organen ‘wetenschappelijk gefundeerd beleid’ formuleert, zie verder over Habermas;
- de emancipatie van de burger als verzet tegen de van boven af opgelegde Verzuiling; dat wordt de grootste opgave in de reorganisatie van het politieke en maatschappelijke bestel;
- de kritiek op het sociaalliberale verzorgingsbeleid dat als paternalistisch en met een democratisch tekort [geen enkele invloed op de regeringssamenstelling en het regeringsbeleid] werd ervaren.

Wetenschap en techniek als sturende factoren voor de maatschappelijke ontwikkeling

Zeker vanaf de 18^e eeuw zijn wetenschap en techniek de drijvende krachten achter de maatschappelijke ontwikkeling, met de vooruitgangsgedachte [Auguste Comte] – of wat daar voor doorgaat – die daarop is gebaseerd, maar ondertussen niet onproblematisch blijkt te zijn. Ik wil dat illustreren met een te korte bespreking van enkel majeure vraagstukken in de 2^e helft van deze 20^e eeuw en concluderen dat bij uitstek d'66 gevoelig is voor deze problematiek, waardoor het zich onderscheidt van de andere politieke stromingen.

Het gaat daarbij om de relatie

- * tussen oorlog en vrede [veiligheid].
- * tussen rijk en arm [nationaal en internationaal],
- * tussen mens en natuur,
- * tussen wetenschap en politiek,
- * tussen burger en overheid {bestuur}, en tussen individu en gemeenschap.

[a] **de kwestie van oorlog en vrede**; weliswaar was Nazi-Duitsland in mei 1945 gecapituleerd en Japan in augustus daaropvolgend, maar de gronden voor de Tweede wereldoorlog waren niet beëindigd; racisme, nationalisme, de veiligheidsobsessie, vreemdelingenhaat, de Kennan doctrine van inkapseling van de Sovjetunie, het vijand

denken van de Nazi-ideoloog Carl Schmitt waren niet geëindigd, en zette zich voort in de Koreaoorlog, vooral de Vietnamoorlog, de Chinese oorlog, de dekolonisatieopstanden in Indonesië [zelf net uit de bezetting, wist het autoritair paternalistische Nederland veel beter wat het belang van de Indonesiërs was, dan zij zelf, en dus stuurden wij troepen om hun verzet tegen onze bezetting te breken] en talloze koloniale gebieden; de oorlogen in het Midden-Oosten en Noord-Afrika, de Cubacrisis etc., aangewakkerd door wat in de VS het militair-industrieel complex heette, wijzen er op dat we hier met een majeure vraagstuk van doen hebben, waarover moet worden nagedacht; om nog maar te zwijgen van de kernwapenwedloop en gewone wapenwedloop.

Vredes- en emancipatiebewegingen werden met fors geweld onderdrukt, waardoor vooral de jeugd zich afvroeg waarvan we nu precies waren “bevrijdt”? De jeugd {Janis Joplin > “Freedom's just another word for nothing left to lose”}, kwam in opstand in eerste aanleg in de VS na de verkiezing van Kennedy, toen een betere toekomst in het verschiet bleek te liggen, totdat die toekomst in 1963 werd vermoord. Het sloeg over naar Europa.

Weliswaar is onder druk van de GB en de VS de Europese samenwerking tot stand gekomen om de onderlinge vrede te bewaren, maar van de oorspronkelijke supranationaliteit is vrijwel niets over door het nationalisme van De Gaulle, de gebruikelijke tegenstellingen staan weer volop in het licht en Duitsland is nu onze grootste verdedigingslinie tegen een mogelijke sovjet-inval en de NATO werkt voornamelijk als verkoopkantoor van Amerikaanse wapens. Om de interne verdeeldheid te bestrijden hebben we een gemeenschappelijke vijand nodig als “anti-identiteit” [wat wij niet willen zijn]; is die er niet van nature, dan creëren we die kunstmatig.

[b] **het vraagstuk van arm en rijk** en de daarbij behorende onrechtvaardige verdeling van inkomens en vooral vermogens met ernstige ongelijkheid die door de groei van het particuliere bedrijfsleven en de nog taaie koloniale verhoudingen internationaal steeds minder acceptabel worden; ook hier overstijgt de schaal van denken en handelen het gebruikelijke vooroorlogse perspectief, waar we oplossingen voor moeten zoeken; uiteindelijk blijkt de variant van de Verzorgingsstaat in eigen land de verhouding wel enigszins te verzachten, maar zeker in internationale context worden we ons meer en meer bewust van de groeiende kloof op individueel niveau, maar vooral tussen staten;

[c] **de relatie tussen mens en natuur**, waarbij “de rokende schoorstenen” veel eerder een indicatie zijn dat we op weg zijn in een dodemansrit, dan dat het een symbool van de welvaart is; nu we weten dat er grote problemen zijn die je met eenvoudige concepten niet passend kan aanpakken, moeten we aan nieuwe werkbare concepten gaan werken;

[d] **de verwetenschappelijkte politiek**, waarin de steeds verder rationaliserende overheid zich door wetenschap en techniek laat leiden in de poging de maatschappelijke ontwikkeling te beheersen; de overheid doet meer onderzoek naar de situatie van de inwoners, roept onderzoeksinstituten in het leven, organiseert denktanks, waardoor de overheid steeds beter weet wat er in de samenleving omgaat, dan de politieke partijen die slechts een fractie van de samenleving organiseren en nauwelijks tot degelijke en deugdelijke analyses in staat zijn; de stelling is “de ideologen houden bewogen vertogen, maar de wetenschappers zeggen dat zij wel uitrekenen wat wel of niet kan”; wetenschap is echter niet neutraal en je zal de parameters van de modellen, zoals bv die van het CPB, moeten onderzoeken om te weten vanuit welk vooroordeel cq paradigma het model werkt; we komen in een hoogtechnologische kennismaatschappij en laten de mechanisering en automatisering achter ons [postindustriële] door alles kennisintensief te sturen. De verwetenschappelijkte politiek vormt de basis van de ambtelijke macht bij de overheid.

Daarom wil d'66 de kenniswerkers mobiliseren, die tot nu toe vrijwel helemaal buiten de politiek zijn gebleven, om kritisch te kijken naar de invloed van wetenschap en techniek op de politiek en maatschappij. Habermas⁴ onderscheidt drie kernrelaties van wetenschap en politiek, die ik heb veralgemeniseerd tot houdingen van beroepsverantwoordelijkheid.

⁴ In Jürgen Habermas “Technik und Wissenschaft als Ideologie”

[1] Het decisionisme: de – eventueel ideologische – beleidsvraag is het uitgangspunt en de wetenschap krijgt de opdracht daar onderzoek naar te doen; deze beroepshouding is instrumenteel, het traditionele “u vraagt en wij draaien”, waarbij de uitvoerder de verantwoordelijkheid geheel bij de opdrachtgever legt;

[2] De technocratie: de wetenschap is leidend en bepaalt welke beleids- of handelingsmogelijkheden er zijn op basis van het onafhankelijke wetenschappelijke onderzoek; deze beroepshouding is autoritair, komt vooral voor bij projecten waarbij wetenschappers en technici de eindverantwoordelijkheid opeisen: “zo moet het en het kan niet anders”;

[3] Het {democratisch} pragmatisme: beleidsmakers en wetenschappers gaan in discussie over de aard van de problemen en de alternatieve oplossingen onder het beding dat instemming van de burgers bij de oplossing noodzakelijk is, wil het echt werken; daarbij behoort de professionele verantwoordelijkheid, waarbij de deskundige zich bewust is van de maatschappelijke effecten van zijn taakuitoefening.

D’66 was van meet af aan een deskundigenclub, wellicht politiek naïef, maar kritisch in de relatie tussen wetenschap en politiek; in sociaal opzicht was d’66 een nieuwe beweging, een vierde stroming, die een tot dan toe politiek afzijdige nieuwe intelligentsia mobiliseert, die zich laat motiveren door een verantwoordelijke individualiteit [J.S.Mill] met een voortdurende veranderingsbereidheid, een beweging van deskundigen voor het algemeen belang, aangeduid als **democratisch pragmatisme**, en kunnen wortelen in de nieuwe postindustriële groeperingen, die als regel hoog opgeleid op basis van een redelijke dialoog tussen kennis en politiek zich verantwoordelijk achten voor een zodanige inrichting van de samenleving, dat een volwaardig bestaan voor iedere burger mogelijk is, in dialoog met die burger. Het pragmatisme is het meest geëigend voor de hoogtechnologische kennisintensieve informatiemaatschappij, naar zijn aard anti-ideologisch [er zijn geen vooraf ingenomen onbespreekbare of onweerlegbare beginselen] en democratisch [zeggenschap voor allen], maar biedt tegelijkertijd een integratiekader voor nieuwe bewegingen als ecologisme, post-materialisme, en het politiek-legalisme van de emancipatorische rechtsstaat. In de hoogtechnologische kennismaatschappij is informatie, zeggenschap over die informatie, cruciaal voor het dagelijkse leven, zowel het eigen leven, wonen en werken, het samenleven als het overleven.

en

[e] **de relatie tussen burger en overheid**, de sociaalliberale verzorgingsstaat heeft zoals gezegd een democratisch tekort, het is paternalistisch [“er wordt gezorgd”], maar geeft de burger daar geen invloed op en in de politieke partijen participeren de burgers ook nauwelijks, waardoor van daaruit ook niet het gevoel bestaat dat burgers invloed hebben op het regeringsprogramma en de samenstelling van de regering. Wanneer de overheid een zo grote invloed heeft op het leven, samenleven en overleven van de burger, dan moet de burger zich veel actiever met de overheid gaan bemoeien, formuleerde Hans van Mierlo treffend als kerndoelstelling waar het d’66 om gaat:

vergroten van de zeggenschap van de burger over het eigen leven, over de wijze waarop wij samenleven en hoe wij in staat kunnen zijn als mensheid te overleven.

Dat is de kern van democratie en democratiseren; internationaal is er van alles gaande; de jeugd [bij ons de provo’s en de nozems] roert zich; Hans van Mierlo schreef daar een serie artikelen over in het Handelsblad. Een breed gevoel van onrust heerste al bijna een decennium en in de Leidse Rede sprak hij “Wij moeten de Revolutie maken vóór hij uitbreekt”; ***zeggenschap/democratie is het kernprobleem van de crisis***; de kernstelling in 1966 was: er moet een ander partijstelsel komen!

Zolang het bestaande stelsel van partijbelangen aan de macht blijft verergert de crisis in de democratie.

De Radicaaldemocratische Verlichting

In het Appèl staat **radicale democratisering** als doelstelling. Dat appelleert ook aan één van de twee grote tradities in de Vaderlandse politieke geschiedenis: **een diepliggend besef van zelfbepaling, zelfbeschikking en zelfbestuur** enerzijds, en **populisme** anderzijds. Het populisme duikt telkens op, wanneer politieke elites in een machtsstrijd zijn verwickeld en

“het volk”, dan wel een deel daarvan achter hun machtsbelangen proberen te organiseren. Graven en Hertogen deden het. Vanaf de 16^e eeuw wordt het heel manifest. Hugo de Groot schreef er over als populismemacht na het afzetten van Filips-II, daarna was er de stadhouders beweging, etc. tot en met het verzuilingspopulisme in de 20^e eeuw.

De Radicaaldemocratische doelstelling

De Radicaaldemocratische Verlichting uit de periode 1760-1780 is de belangrijkste bron voor het concept van radicale democratisering en gaat vooraf aan de 19^e eeuwse ideologieën van conservatieven, liberalen en socialisten. Kenmerken:

- menselijke waardigheid: niemand wordt als slaaf geboren, niemand wordt geboren om te heersen of te dienen, vrijheid is alleen vrijheid wanneer het in overeenstemming is met de vrijheid van allen, rechtvaardigheid voor allen en niet alleen voor de bevoorrechten, universaliteit van het mens-zijn dat de basis is voor “Eeuwige Vrede” tussen de volkeren!
- in het publieke domein is iedereen gelijk en iedereen heeft het recht te streven naar welvaart en geluk; in het publieke domein dient het algemeen belang, het Res Publicum, te domineren over particuliere belangen; primaat van de citoyen tegenover de bourgeois; onderscheid naar afkomst, religie, welstand dient te worden afgeschaft en een ieder is gerechtigd deel te nemen aan het bestuur of de regering en heeft gelijke toegang tot publieke functies;
- republikenisme, zelfbeschikking en zelfbestuur zijn kenmerken van de radicaal-democratie en vereisen verdraagzaamheid en wederkerigheid in internationale verhoudingen, waardoor oorlog en geweld kan worden voorkomen;
- burgers dienen belang te hebben bij het welzijn van de gehele maatschappij, te worden geschoold in het burgerschap, opdat ze het staatsbelang, de rechten en plichten van overheden, kunnen beoordelen en niet afhankelijk zijn, waardoor ze gevoelig worden voor oneigenlijke beïnvloeding en corruptie;
- de vrijheid van meningsvorming dient te worden verzekerd door onbelemmerde toegang tot informatie, vrije informatievergaring, vrije meningsvorming en meningsuiting en het recht op een beslissend referendum, en
- een regering dient de instemming van het volk te hebben en een ieder heeft daarbij een gelijke stem, one-man-one-vote, iedereen moet kunnen kiezen en gekozen worden; in het politieke systeem dient de Trias Politica, de scheiding der machten, strikt in acht te worden genomen, met een direct individueel gekozen wetgevende macht, onafhankelijk daarvan een direct gekozen uitvoerende macht, en een volstrekt onafhankelijke rechterlijke macht; Patriottenvoorman Schimmelpenninck definieert in zijn dissertatie “De Imperio Populare Rite Temporato” {Eene welingerigte Volks-regeering} uit 1781 democratie als volksregering in welke de burgers hun gemeenschappelijke zaken zelf besturen, dan wel aan door meerderheid der stemmen verkozen anderen mandateren, met behoud van het recht met instemming van allen de gemandateerden te laten terugkeren en weer zelf het bestuur in handen te nemen {vrij vertaald}; d.w.z. direct door de kiezers gekozen volksregering en verantwoordelijke persoonlijk gekozen volksvertegenwoordigers.

In de meest democratische grondwet tot nu toe, de Staatsregeling van mei 1798, worden deze gedachten uitgewerkt.

Voor de liefhebbers: de filosofische grondslag van deze variant van de Verlichting begint bij de grootste Nederlandse filosoof, de 17^e eeuwse Baruch de Spinoza en is verder geïnspireerd door Cicero's concept van Burgerschap, Du Contrat Social ou principes du droit politique van Jean-Jacques Rousseau en De l'Esprit des Lois van Montesquieu

De Vierde Stroming

D66 heeft zich van meet af aan buiten het bestaande politieke stelsel geplaatst [excentrisch, in woorden van Hans van Mierlo], omdat het stelsel veranderd moest worden en deelname die verandering zou kunnen belemmeren. Ook waren wij van mening dat confessionele, liberalen en socialisten geen relevante perspectieven boden om de maatschappelijke en politieke problemen aan te pakken, iets dat door de discussie tussen de wetenschappelijke bureaus van de 5 midden partijen op 15 september 1966 werd bevestigd.

In het eerste decennium van het bestaan was d'66 daarom de **Vierde Stroming**, naast de drie bestaande, zoals verwoord in het Appèl en de Leidse Rede en in mijn cursussen voor het Opleidingscentrum vanaf 1976 onder de titel "Geschiedenis en Achtergronden van D'66" [daar ligt de oorsprong van de term vierde stroming].

Citaat uit het Appèl: De ideologieën van de huidige Nederlandse politieke partijen geven geen antwoord meer op de vragen die ons bezig houden. Velen zouden liever hun stem uitbrengen op grond van een visie op heden en toekomst dan op grond van politiek gezien verouderde beginselen. De kiezers aanvaarden de bestaande politieke partijen steeds minder als uitdrukking van hun politieke wil. Daar komt bij dat de programma's van de bestaande partijen onderling zo weinig verschillen, dat zij de kiezers geen duidelijke keuzemogelijkheden meer bieden. Het huidige partijwezen is ondoorzichtig. Het komt in onvoldoende mate tegemoet aan de behoefte om stelling te kunnen nemen tegenover de grote uitdagingen, waarvoor wij als staatsburgers zijn gesteld. De natuurwetenschappelijke en technische vorderingen en de groei van de wereldbevolking hebben onze maatschappij in een proces van versnelde ontwikkeling gebracht. Een grotere invloed van de overheid wordt hiervoor opgeroepen. Weliswaar kan dat de stoffelijke welvaart van het individu ten goede komen, maar het houdt ook het gevaar in dat zijn geestelijke en maatschappelijke vrijheid in het gedrang komt. Deze overwegingen leiden ons tot de conclusie, dat er in Nederland behoefte bestaat aan een ingrijpende democratisering van het politieke bestel, waarbij een zo groot mogelijke invloed van de burgers op de politieke gang van zaken wordt gewaarborgd. Deze behoefte te bevredigen zou de voornaamste taak zijn van een eventueel op te richten partij. Hieronder treft u enige gedachten aan, die de opstellers van dit document u presenteren als mogelijke uitgangspunten voor een politiek program en als globale illustratie van hun mentaliteit.

Citaat uit de Leidse Rede: Er waren globaal vier hoofdpunten:

- *We wilden een ingrijpende staatsrechtelijke vernieuwing, omdat we zagen dat er een grote afstand was gegroeid tussen de bestuurders en de burgers, doordat de regering niet kon regeren en het parlement niet kon controleren en dat was één oorzaak van de malaise.*
- *En dan wilden we een ingrijpende partij vernieuwing, omdat we vonden dat de huidige partijen naar vorm en inhoud niet meer de werkelijke politieke alternatieven boden, en dat was een tweede oorzaak.*
- *Vervolgens wilden we een praktische in plaats van een ideologische politiek, omdat de ideologieën geen antwoord meer geven op de vragen die ons bezighouden. En dat was dan de derde oorzaak.*
- *En ten slotte was er het vierde punt: dat van de democratisering van de samenleving op alle mogelijke niveaus. Nu zien we beter dan twee jaar geleden dat deze vier punten sterk samenhangen. Maar, zoals ik al zei, misschien in een iets andere verhouding tot elkaar, in een iets andere volgorde. En daarom geloof ik dat we over die vier punten weer opnieuw moeten praten.*

En: Er wordt weer gezegd dat er maar drie mogelijkheden zijn in de Nederlandse politiek: liberaal, socialistisch en vlees noch vis. Er wordt gezegd dat D'66 zal moeten kiezen uit dit beperkte assortiment, omdat er nu eenmaal niets anders te koop is in de wereld. Er wordt gezegd dat D'66 zeer binnenkort uiteen zal vallen in gematigde liberalen, gematigde socialisten en radicale vlees noch vissers.

En als je dan geen keuze maakt uit de bekende alternatieven, als je jezelf niet wenst in te delen bij de oude categorieën, dan gaat men het zelf wel voor je doen.

We zijn eigenlijk links, zegt de een. We zijn eigenlijk een middenpartij, zegt de ander. En allebei zeggen ze: wees consequent, wees realistisch, wees duidelijk, beken kleur. Dat klinkt moedig en helder, maar het is het geen van beide. Het betekent: je neerleggen bij de oude vormen en de oude woorden. Het betekent: bekennen dat de oude tegenstellingen, de oude indelingen in links en rechts, in socialistisch tegenover liberaal, je tóch te machtig zijn geworden. Het betekent dat je de moed opgeeft dat je betere uitgangspunten kunt formuleren voor een betere indeling van die krachten in Nederland.

Overigens was de interne consistentie onder de initiatiefnemers, appellanten en vroege "joiners" over het profiel ook niet sterk. Diegenen die uit de oude partijen kwamen, dachten dat ze d'66 wel in hun richting zouden kunnen profileren. Van de groep van 10 op 30 april

tekende lang niet allen het Appèl en van de 36 Appèllanten haakten sommigen ook weer snel af.

De Vierde Stroming heeft onderstaande kenmerken:

1. Postideologisch: van meet af aan is de stelling geweest dat confessionalisme, liberalisme en socialisme met het daaraan verbonden partijstelsel, geen perspectief meer boden voor de geschetste ontwikkeling en daarom d'66 als zelfstandige – vierde – stroming noodzakelijk was, tenminste totdat het partijstel democratisch zou zijn hervormd; zeggenschap van de burger was het kerndoel van de partij als veranderingsbeweging.

2. Postindustrieel: voor de nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen dienen mensen steeds verder te moeten worden opgeleid; wetenschap en techniek zijn al vanaf de 18^e eeuw de motoren van de ontwikkeling, maar er waren ook negatieve kanten; wanneer mensen steeds beter worden opgeleid en steeds meer mogelijkheden hebben met elkaar te communiceren, dan komt er een moment dat zij ook meer zeggenschap willen hebben over het eigen leven, wonen, werken, etc.

3. Maatschappij- en wetenschap kritisch: wetenschap ontwikkelt zich paradigmatisch; binnen een geheel van veronderstellingen en methoden groeit de kennis; het wetenschapsonderzoek geeft aan dat kritisch naar die veronderstellingen moet worden gekeken; welke parameters hanteert bijv. het CPB in de analyses?

4. Nieuwe mensen in de politiek: “homines novi”; d'66 probeerde deskundigen die zich tot dan toe afzijdig hielden voor de politiek te interesseren, te mobiliseren en te politiseren [politiek bewust te maken]; dat dit aansprak zag je in bepaalde groepen nieuwe leden: mensen uit het Shell laboratorium in Amsterdam-Noord, het Unilever Research Laboratorium in Vlaardingen, Philips Nat-Lab, Medisch Specialisten, etc.

5. Pragmatisch: Maatschappelijke problemen moeten worden geagendeerd, geanalyseerd en daar moeten werkbare oplossingen worden gevonden: “waar is wat werkt”! Voor alle “grote dilemma's” moeten werkbare en effectieve oplossingen komen.

D'66 was een ‘beweging’, geen partij met strakke organisatie, een beetje anarchistisch; een gezellige chaos. Iedereen die zich aanmeldde werd verondersteld Het Appèl ook inhoudelijk te ondersteunen. Dat bleek een vergissing. Zelfs onder de ondertekenaars van het Appèl waren er snel afvallers, zoals de journalisten Luyendijk, Besteman en Korteweg die uiteindelijk Tien over Rood gepaster vonden. De inhoudelijke consensus over het Appèl was beperkt. Ook bijvoorbeeld Hans en Elida Wessel-Tuinstra haakten af op het moment dat Hans van Mierlo aan Politieke en Partijvernieuwing werkte met “de progressieve concentratie” en begonnen een eigen beweging van “vrije liberalen”.

Omdat in een districtenstelsel het op de eigen kwaliteit van de politicus aankomt, was er van meet af aan een aversie om voor een functie of positie “aanbevolen” te worden door een bestuur of prominent; sterker een dergelijke aanbeveling was vrijwel een garantie dat je de beoogde functie of plaats op de lijst niet kreeg bij de stemming.

Van meet af aan stond de **democratische rechtsstaat** centraal; ons eerste partijcongres in 1967 in Helmond was geheel gewijd aan de Rechtsstaat; er waren uitzonderlijk veel juristen lid van d'66 geworden.

Dit is het profiel van de Vierde Stroming, zoals die van meet af aan geformuleerd is! Uit kiezersonderzoek in het eerste decennium bleek dat d'66 werd gezien als een club links van het midden, seculier, rationeel en met veel deskundigheid [in de wandeling een ‘technocratenclub’]. Politieke analisten, commentatoren en journalisten wisten er geen raad mee, omdat dit verschijnsel niet in hun sjablonenkast voorkwam.

Mobilisering en politisering van deskundigheid.

Onder het kopje “Wat gaan we doen”? staat in het Appèl:

Wij zullen degenen die zich bereid hebben verklaard tot wetenschappelijke of organisatorische medewerking verzoeken deel te nemen aan een Oriëntatie-Congres. Dit Oriëntatie-Congres zal omstreeks 15 november plaatsvinden. De bedoeling er van is Specialisten Teams te vormen die elk een belangrijk probleem in studie zullen nemen en daarover een rapport zullen samenstellen. Wij doelen op de Uitgangspunten die in dit Appèl reeds voorlopig zijn geformuleerd.

De natuurwetenschappelijke en technische vorderingen en de groei van de wereldbevolking hebben onze maatschappij in een proces van versnelde ontwikkeling gebracht. Een grotere Invloed van de overheid wordt hiervoor opgeroepen. Weliswaar kan dat de stoffelijke welvaart van het individu ten goede komen, maar het houdt ook het gevaar in dat zijn geestelijke en maatschappelijke vrijheid in het gedrang komt.

D'66 begon in een periode van een duidelijke overgangsfase in de cultuur, waarin wij allerlei ideeën en gedachtewerelden achter ons wilden laten, omdat er vernieuwing aantrad. Van meet af aan stelde d'66 zich op als een postideologische beweging, omdat de staats- en maatschappijmodellen van de 19e eeuw: conservatisme, liberalisme en socialisme geen betekenis hadden voor de toekomstige maatschappij. Een politieke ideologie kan worden geformuleerd als een geheel van niet ter discussie staande uitgangspunten voor de inrichting van staat en maatschappij. Daarnaast bestaat ideologie ook als een stelsel van samenhangende ideeën. D'66 beoogde een “de vierde stroming” van tot dan toe politiek ongebonden, als onderscheidend van de drie bovengenoemde politieke ideologieën, zoals eerder genoemd. Dat er bij D'66 sprake was van ideeën en een ideeënstelsel is nooit ontkend.

Bij Democraten'66 is het oprichtingsjaar in de partijnaam bewust opgenomen. Naar de doelstelling zou het ook "radicaal-democraten" hebben kunnen zijn. In het aanvankelijk optimisme leek het allemaal zo duidelijk en vanzelfsprekend dat er nog slechts een katalysator nodig was om het democratiseringsproces op gang te brengen. D'66 zou zichzelf overbodig maken, nadat de veranderingen gerealiseerd waren. De "taaiheid van het bestaande" is onderschat. De rationele veronderstelling dat politici bereid zouden zijn hun persoonlijke belangen te overstijgen en meer invloed aan de burger zouden willen geven, bleek empirisch niet houdbaar. Zo kan je na 10 jaar concluderen dat de ongerustheid over het functioneren van de democratie alleen maar groter is geworden en de kwaliteit van de democratie zelf navenant slechter. De publieke zaak, c.q. het algemeen belang, wordt in toenemende mate aan de invloed van de burgers onttrokken. Democratie als zeggenschap over de publieke zaak verdwijnt verder achter de horizon.

Het einde van de Vierde Stroming

Het einde van de Vierde Stroming werd ingeluid nadat Hans van Mierlo, het voorzitterschap van de fractie had overgedragen aan Jan Terlouw, terwijl hij zijn termijn als gekozen Kamerlid afmaakte in de fractie van 6 [Hans van Mierlo, Jan Beekmans, Jan Terlouw, Sef Imkamp, Erwin Nypels en Wil Wilbers; de laatste drie als tussentijdse vervangers]. D66 heeft van meet af aan te maken gehad met instroom van VVD'ers die ontevreden waren over het conservatieve liberalisme van de VVD en van D'66 een soort liberale VVD wilde maken of een herleving van de Vrijzinnig Democratische Bond; zelfs een paar honderd man van het Liberaal Democratisch Centrum stapten naar d'66 over, maar niet als ondersteuning voor het Appèl. Daardoor werd het karakter van de vierde stroming aangetast. Dat is de prijs die je als “open partij” moet betalen. Gevoegd bij het probleem dat weliswaar werd ingetekend op de in het Appèl neergelegde ideeën, maar al snel bleek dat weinig houvast te bieden. Het fiasco van 1972 [de eerste poging om met een regeerakkoord – Keerpunt72- en een regeringsploeg – het schaduwkabinet-tot partijvernieuwing te komen – de progressieve concentratie-, was mislukt] leidde er toe dat veel onafhankelijke deskundigen het in 1974 [opheffingscongres] voor gezien hielden.

Het feitelijke einde van de Vierde Stroming kwam toen D66 afgleed naar het liberalisme, in termen van Jan Terlouw: “het postsocialistisch liberalisme”, dat wil zeggen liberalisme dat de kritiek van het socialisme serieus nam. Met Terlouw verdwenen ook de staatsrechtelijke

vernieuwing en politieke democratisering uit beeld. Jan Terlouw zette in op economie, milieu en technologie en draaide daarmee in feite het besluit van 30 april 1966 terug, waarbij de tien gingen voor politieke vernieuwing en twee afhakers voor economisch beleid.

Aan het einde van die termijn opteerde Hans voor het lijsttrekkerschap van D66 in het Europees Parlement, maar Jan Terlouw belemmerde dat, waarna Hans van Mierlo zijn lidmaatschap van d66 opzegde.⁵

⁵ In 2020 wordt deze tekst gepubliceerd en dan is het duidelijk dat in 1981 een aantal prominenten Hans van Mierlo bewogen zich beschikbaar te stellen voor het kabinet Van Agt- Den Uyl – Terlouw en partijvoorzitter Henk Zeevalking drie jaar contributie voor Hans in de partijkas storte.